

Ольга Бутенко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Кафедра дошкільної освіти
e-mail: byton_uman@mail.ru
tel. +38 063 178 61 09

Формування гендерної поведінки у старших дошкільників та корекція її відхилень

Анотація. У статті розглянуто особливості формування гендерної поведінки у старших дошкільників та корекції її відхилень. Проаналізовано гендерно-вікові особливості відхиленої поведінки, які слід враховувати при наданні психологічної допомоги особистості. Основний акцент зроблено на інститутах та агентах становлення гендерної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: гендер, гендерна поведінка, старший дошкільник, відхилення у гендерній поведінці, корекція відхилень у гендерній поведінці.

1. Постановка проблеми

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується суттєвими змінами у системі гендерних відносин, внаслідок чого, з одного боку, відкриваються можливості для їх оптимізації, а з іншого - виникає ризик порушень формування гендерної ідентичності у підростаючого покоління. У дошкільному віці йде інтенсивний процес становлення самосвідомості дитини, важливим компонентом якого є усвідомлення себе як представника певної статі. Проблема статево-рольової соціалізації, що включає в себе питання формування статі дитини, статевої відмінностей і статево-рольової поведінки – одна з важливих і актуальних проблем психолого-педагогічної науки. Без її вирішення неможливо розробити методи диференційованого підходу до виховання дітей різної статі з метою формування у них основ таких якостей, як мужність і жіночність, необхідних для успішного виконання у майбутньому своїх функцій у сім'ї.

Довгий час через ряд об'єктивних і суб'єктивних причин ця проблема залишалася поза сферою дослідження вітчизняних педагогів і психологів, у той час як в зарубіжній психології (С. Бем, Ш. Берн, К. Гуїчі, К. Джеклін, А. Ерхард, Л. Колберг, Е. Маккобі, Дж. Мані, М. Мелтас, Б. Скінер, А. Шерріфс та ін.) вона здавна привертала увагу вчених. Особливо зріс інтерес до проблеми гендерної соціалізації, що в останні роки загострив

полеміку між представниками різних напрямів. У вітчизняній науці проблеми гендерного виховання у психологічному аспекті знайшли своє відображення у роботах Т. Бендас, О. Запорожця, В. Каган, О. Кононко, О. Лурія, Р. Немова, Л. Обухової, Ж. Піаже та ін.

Питання гендерної ідентифікації та диференціації, стосунків між особистостями однієї та протилежної статей, формування гендерної поведінки привернули увагу Г. Алексєєвої, О. Балакіревої, В. Бондаровської, Ш. Берна, Т. Говорун, І. Головної, О. Жеребкіної, О. Іванової, О. Кікінежді, А. Кириліної, І. Кльоциної, К. Коростеліної, В. Левицького, О. Луценко, І. Мунтян, Л. Олійник, А. Палій, Н. Пушкарьової, О. Цокур, Л. Шевченко та ін. Однак, напрям, пов'язаний із вивченням відхилень у гендерній поведінці дошкільників та їх корекції не знайшов у науці достатнього висвітлення.

2. Мета дослідження

Проаналізувати особливості формування гендерної поведінки у старших дошкільників та корекції її відхилень.

3. Основний матеріал дослідження

Розглядаючи особливості формування гендерної поведінки у старших дошкільників та корекції її відхилень, вважаємо за доцільне, зупинитися на аналізі основних інститутів та агентів становлення гендерної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до порушеної проблематики, при визначенні основних агентів гендерної соціалізації старших дошкільників, ми опиралися на наукові дослідження в царині гендерної педагогіки і гендерної психології й узагальнення досвіду роботи дошкільних навчальних закладів, що слугували базою дослідження.

Враховуючи поділ гендерної соціалізації на первинну і вторинну, її агентів та інститути також класифікують на первинні та вторинні. Агентами первинної соціалізації є найближче оточення людини: батьки, брати, сестри, бабусі, дідусі, близькі та далекі родичі, няні, друзі сім'ї, однолітки, вчителі, тренери, лікарі та ін. Агенти вторинної соціалізації – представники адміністрації дошкільного навчального закладу, школи, університету, підприємства, армії, міліції, церкви, держави, працівники телебачення, радіо, друку, партій, суду тощо. Первинну соціалізацію визначають як сферу

міжособистісних відносин, вторинну – соціальних. Одна й та сама особа може бути агентом як первинної, так і вторинної соціалізації. Розглянемо найбільш впливові агенти гендерної соціалізації дітей дошкільного віку.

Науковці (Л. Артемова, А. Богуш, О. Кононко та ін.), роблячи акцент на взаємозалежності суспільного та родинного виховання, наголошують, що сім'я та дошкільний навчальний заклад, як соціальні інститути, виконуючи специфічні виховні функції, не можуть замінити один одного і мають взаємодіяти задля повноцінного розвитку дитини-дошкільника. Спільна робота батьків і педагогічного колективу є важливою умовою засвоєння дитиною соціального досвіду поведінки. Особливої значущості це набуває в умовах різностатевого колективу дітей.

Головними трансляторами соціальних і культурних цінностей є батьки дитини. Вони впливають на формування її особистості, передусім завдяки власному прикладу. Завдяки природності, тривалості й емоційності виховних впливів батьків на дітей, інтегральний та зацікавлений характер, індивідуалізації, контролю сім'ї за сторонніми негативними впливами тощо, саме сімейне виховання та поведінка батьків відіграють вирішальну роль у гендерній соціалізації дітей.

Соціалізація в сім'ї відбувається завдяки цілеспрямованому процесу виховання і соціального навчання. Вона забезпечує формування правильної статевої ідентифікації дитини та гетеросексуальної установки, виховання жіночності і мужності, статевої просвіти та сексуальне виховання, формування досвіду нестатевої любові; підготовку до виконання подружніх ролей.

Допомога батьків у процесі гендерної соціалізації дитини безцінна, оскільки вони є найпершими та найважливішими агентами цього процесу. Гармонійний гендерний розвиток особистості у родині відбувається за сприяння батьків, які люблять і приймають свою дитину такою, якою вона є; допомагають їй розуміти та структурувати світ, визначаючи межі прийнятної та неприпустимої гендерної поведінки; завжди послідовні та узгоджені у своїх діях, заборонах і дозволах; «зростають» разом із дитиною, враховуючи, що перед нею на різних етапах її гендерного розвитку стоять різні завдання.

Провідна функція сучасної сім'ї, що становить не лише соціально-економічний, а й психологічний осередок розвитку особистості, зумовлена можливостями батьків у спрямуванні гендерного виховання дитини шляхом її паралельної діяльності – наслідування нею культивованих у сім'ї зразків поведінки. Паралельна активність дитини, опанування статево-відповідними

уміннями і навичками, культурою поведінки не є самостійною функцією сімейного виховання, проте створює можливості для гендерної ідентифікації.

Ускладнювати гендерну соціалізацію в сім'ї можуть надмірні холодність і пристрасність у ставленні до дітей; спотворена поведінка батьків; невміння створити нормальний психологічний клімат у сім'ї; суперечності у вимогах батьків до дитини; психолого-педагогічна необізнаність батьків, їхнє комплексування перед дітьми, авторитарний стиль виховання.

Як тільки дитина починає взаємодіяти з іншими дітьми в дошкільному навчальному закладі, на неї вперше починають впливати не лише члени сім'ї. Тобто, коли дитина входить в соціальну групу, її поведінка потрапляє під вплив членів цієї групи. Вона намагається отримувати підтримку і любов, і її поведінка буде приймати ті форми, які підкріплюються іншими дітьми. Вплив різностатевого колективу на виховання дитини-дошкільника важко переоцінити. Особливу роль у розвитку особистості дитини відіграє педагог: саме він сприяє створенню найбільш сприятливого для навчально-виховного процесу мікросередовища, що сприяє психічному розвитку дошкільника і керує взаємовідносинами, що виникають в групі дітей різної статі.

Для дитини важливим чинником її гендерної соціалізації є розуміння та підтримка її почуттів і потреб з боку вихователів, спокійне та довірливе ставлення до неї. Водночас розгніваний, дратівливий дорослий, що часто підвищує голос на дитину, пригнічує її природну активність, не задовольняє її потреби в спілкуванні, часто викликає в дошкільника почуття напруги та тривоги. В умовах позитивного емоційного ставлення з боку вихователя дитина ставиться до нього з довірою. Добродушність з боку дорослого виступає умовою розвитку позитивних моральних якостей дитини, і, навпаки, роздратованість, відчуження і неувага дорослого призводять до розвитку у дитини негативних якостей: агресії, неправдивості, підлабузництва, покірності тощо.

Взаємини дітей різної статі особливо потребують педагогічної корекції, оскільки лише починають формуватися. Завдання педагогічного колективу полягає у створенні у групі атмосфери, яка б характеризувалася безконфліктними, гармонійними, доброзичливими взаєминами між дітьми своєї та протилежної статей. Атмосфера емоційного комфорту передбачає створення середовища, що характеризується взаємною довірою та повагою, відкритим спілкуванням, відмовою від авторитарного стилю керівництва дитиною, забезпеченням почуття захищеності кожної дитини в умовах

дошкільного навчального закладу. Саме ці принципи сприятимуть формуванню гендерної поведінки старших дошкільників.

Спілкування з однолітками є неодмінною умовою соціалізації дитини, яке відбувається у дошкільних групах і шкільних класах, неформальних дитячих, підліткових і юнацьких об'єднаннях тощо.

Важливість ролі однолітків у гендерній соціалізації особистості зумовлена тим, що дитина пізнає, опановує і випробовує норми поведінки з однолітками своєї та протилежної статей; старшими, молодшими і дорослими людьми залежно від власної та їхньої статевої приналежності. Формування статево-рольової поведінки відбувається на основі засвоєння зразків статево-типізованої поведінки, а також санкцій за невідповідність їй. У групі однолітків у підлітковому та юнацькому віці здебільшого відбувається сексуальний дебют і здобувається перший сексуальний досвід.

У дитячих малих групах вибудовуються і розвиваються такі типи відносин між однолітками, як: функціонально-рольові відносини, що виникають у специфічних сферах життєдіяльності дітей (навчальній, трудовій, художній тощо) і розгортаються у процесі опанування нормами і способами дій у групі під керівництвом дорослого; емоційно-оцінні відносини, що коригують поведінку однолітків відповідно до норм спільної діяльності; особистісно-сміслові відносини – взаємозв'язки в групі, за яких мотив однієї дитини набуває особистісного значення для ровесників.

Міжособистісні відносини дитини з однолітками мають інтенсивну вікову динаміку і характеризуються ситуативністю і нестійкістю. Таке спілкування сприяє активному засвоєнню дошкільниками норм міжособистісної і групової взаємодії. Від позиції дитини в групі, уміння взаємодіяти, популярності серед однолітків, інтенсивності спілкування залежать зміст, динаміка і результати процесу соціалізації.

Група дошкільного закладу є першою дитячою спільністю, яка виникає на основі сюжетно-рольової гри. У ній дитина-дошкільник набуває первинного соціального досвіду контактування з однолітками, що сприяє формуванню її поглядів та поведінки, засвоєнню моделей для наслідування і виробленню ціннісних установок. Товариство однолітків у такій групі дошкільного закладу сприяє і гендерній соціалізації, прискорюючи формування психологічної статі дитини шляхом розмежування дитячих ігор на «дівчачі» і «хлоп'ячі». У дошкільнят дуже рано починають проявлятися схильності до більш доброзичливого ставлення до однолітків своєї статі та кооперування з ними у спільній діяльності.

Дитячу літературу традиційно вважають одним із дієвих засобів виховання. Тому їй завжди відводили важливу роль у формуванні особистості, адже вона розширює уявлення про світ, ознайомлює із природою і речами, допомагає освоювати і розвивати мовлення, естетично і морально виховує. В її текстах і на ілюстраціях герої проявляють себе як носії певної статі, і, тому, неминуче наділені тими моделями поведінки і установок, за якими визнається їх статевий статус. Ззовні це проявляється у мові, манерах, одязі, жестах, учинках.

Книги є одним із значущих агентів ранньої соціалізації, в процесі якої формується гендерна ідентичність. Тому текст та ілюстрації в дитячій літературі дають дітям уявлення про відмінності між статями у схемі культурного визначення статі, прийнятого в суспільстві, і зазвичай містять велику кількість гендерних стереотипів.

Важливим для аналізу літератури як інституту соціалізації є поняття «гендерне маркування», завдяки якому можна з'ясувати, хто частіше використовує певний об'єкт – чоловіки чи жінки. Важливість гендерного маркування пояснюється тим, що діти, спостерігаючи, з якою частотою певні дії здійснюють чоловіки і жінки, з більшою ймовірністю імітуватимуть ту поведінку, яку вважатимуть властивою людям одного з ними гендеру.

Згідно з дослідженнями у дитячій літературі рідко трапляється альтернативне подання культурного визначення статі. Вона рясніє традиційними гендерними стереотипами і заохочує запропоновану суспільством поведінку справжнього хлопчика і справжньої дівчинки за суворою схемою традиційного розподілу соціальних ролей. У більшості видань намальовані дівчата мають лялькову зовнішність: кучері, кіски, хвостики, яскраві бантики, довгі спіднички і платтячка в мереживах і стрічках, мереживні фартушки. Поруч з дівчатками – квіти, кошенята, курчата і цуценята. Герої-хлопчики – це допитливі необережні пустуни, які потрапляють у пригоди, неслухняні невігласи. Відносини хлопчиків і дівчаток представлені в чіткій поляризації та протиставленні. Гендерні образи також передають ілюстрації тварин, вбраних у відповідний чоловічій або жіночій статі одяг, і демонструють поведінку в традиційній статево-рольовій схемі.

Основу дошкільного читання становить відносно стабільний список із більш ніж 400 традиційних казок, творів радянської і сучасної зарубіжної дитячої літератури. Гендерний аналіз дає змогу виокремити дві основні рольові моделі гендерної поведінки, відтворені в дошкільній літературі для

читання: традиційну (зазвичай патріархальну) та егалітарну. Специфічною є радянська модель, яку вважають комбінованою.

Аналіз дитячої літератури містить такі компоненти гендерних рольових моделей: фізичні, психологічні та особистісні риси, приписані чоловікам і жінкам; ролі, сформульовані як знання, навички, вміння, характерні для чоловіків і жінок як у суспільній, так і в приватній сферах; особливості виховання хлопчиків і дівчаток; соціальна позиція чоловічих і жіночих персонажів у відносинах влади та управління.

Одиницею аналізу літератури є гендерна конфігурація – розподіл схвалюваних функцій і атрибутів героїв відповідно до їх статі та взаємодія персонажів різних статей. Гендерний аналіз передбачає виявлення стійких зв'язків між статтю персонажів, їх якостями і виконуваними ними діями, а також соціальної позиції персонажа в різноманітних відносинах (між статями, з чарівними силами, владними структурами, іншими віковими групами тощо). Герой-суб'єкт дитячої літератури завжди має стать, отже, він гендерно-специфічний.

Важливе місце у дитячій літературі посідають казки, які становлять основне літературне джерело знань про світ у дошкільному віці. Казка – важливий транслятор гендерної системи суспільства у вигляді рольових моделей, норм, цінностей, правил поведінки. Вона має структуру, що завжди представлена певною гендерною конфігурацією: елементами гендерних стереотипів, норм та цінностей.

Дитяча література завжди була суттєвим чинником соціалізації особистості. Нині вона поступається місцем медійним засобам. Однак для гармонійного розвитку, формування творчого мислення, креативності є незаперечною важливістю саме літератури, яка не надає готових візуальних зразків навколишнього світу, а змушує дитину створювати їх у своїй уяві.

Особливу роль у процесі соціалізації відіграють засоби масової інформації. Серед них домінують за впливом на дітей електронні засоби: телебачення, кіно, Інтернет.

Масова комунікація здійснює соціальне регулювання й управління, поширює знання і культуру, організовує розваги тощо. Від неї залежать і формування відповідних соціальних уявлень, орієнтацій у соціумі, вибір індивідом соціальної групи, самоствердження, емоційна розрядка.

За масовістю та інтенсивністю впливу провідним джерелом спрямування гендерної поведінки є телебачення, яке часто транслює стереотипні зображення чоловіків і жінок. Жінки на телеекрані здебільшого фігурують у романтичних, подружніх, сімейних ролях, вони емоційні,

залежні, довірливі, рідко виявляють здатність протистояти несприятливим обставинам. Чоловіки частіше виконують керівну функцію у сім'ї, вони раціональні, активні, сильні духом, здатні на вчинок у протистоянні труднощам. Такі соціально-психологічні картини формують у дітей стереотипні погляди на ролі чоловіків і жінок. Наприклад, жінки найчастіше рекламують побутові товари (праски, відбілювачі, пральні порошки, засоби для миття плит тощо); чоловіки – ефективність ліків, які пропонує їм жінка (дружина, аптечний працівник), або висловлюють свою думку про рекламований товар.

Широке та безперешкодне застосування інформаційних технологій, зокрема Інтернету, нині є одним із основних проявів сучасного інформаційного суспільства. Інтернет став важливим фактором гендерної соціалізації особистості.

Комунікація в Інтернеті набуває різних форм: від розміщення інформації на веб-сторінках до обміну електронними листами. Джерелом повідомлення може бути як приватна особа, так і група осіб, а одержувачем – одна людина або аудиторія, яка потенційно складається з мільйонів осіб. Очевидно, що Інтернет можна розглядати як засіб масової інформації, оскільки він спрямований на масову аудиторію, яка, крім того, має тенденцію збільшуватися. В Інтернеті жінки і чоловіки програють ролі, які відповідають стереотипним, притаманним їм у реальному житті. Під дією інформаційних чинників у масовій свідомості (чоловіків, жінок) укорінюються хибні переконання щодо гендерних позицій та ролей чоловіків і жінок.

Наразі розглянемо гендерно-вікові особливості відхиленої поведінки, які слід враховувати при наданні психологічної допомоги особистості. Характеризуючи вікові особливості відхиленої поведінки особистості, слід зазначити, що у дошкільному віці говорити про девіантну поведінку як таку не доводиться через відсутність стійких моральних переконань у дітей. Разом з тим, саме у цей період закладаються перші уявлення про добро і зло, моральні норми, загалом, перший досвід спілкування із соціумом, особливості якого закладають специфіку самосприйняття, ставлення дитини до себе, до інших, до моральних норм. Уже 3-4-річна дитина здатна певним чином організувати власну поведінку (в простих формах). У цьому віці можуть виявитися розв'язність, зухвальство, ледарство, пожадливість, брехливість, безцеремонність тощо як сигнали майбутніх відхилень у процесі соціалізації дитини. При цьому за рівнем негативних наслідків розрізняють неслухняність як найпоширенішу в дитячому віці форму опору вимогам і проханням батьків, моральним нормам суспільної поведінки, що

проявляється у витівках, бешкетництві, облудність (спочатку як прояв фантазування особливого складу психіки дошкільника, що не переслідує мети скривдити когось, пізніше – свідоме ухиляння від істини з непорядною метою, через страх перед покаранням тощо), дитячий негативізм (впертість, примхливість, недисциплінованість), проступок – навмисне порушення вимог дорослого, якщо і без злого умислу, але з усвідомленням, що це погано, яке поступово може стати повторюваним.

Мала дитина сприймає ставлення до неї дорослого як оцінку своєї поведінки загалом, вона ще не може розуміти, що погане або байдуже ставлення до неї в певний момент може бути викликане іншими, не пов'язаними з дитиною причинами. За відсутності педагогічної допомоги зняття негативних переживань в дитини може відбутися за рахунок викривлення уявлень про свою поведінку.

Однією з причин розбіжності у формах прояву девіантної поведінки особистості може бути гендер як жорстка регламентація поведінки особистості відповідно до її статі. Гендерна соціалізація хлопчиків сприяє розвитку агресивності, напористості, активності, змагальності, а дівчаток – підлеглості, пасивності, слухняності. Так, зокрема, меншу кількість дівчаток із девіантною поведінкою (у порівнянні з хлопчиками) можна пояснити сильнішим впливом найближчого соціального оточення через поблажливіше ставлення до асоціальної поведінки дівчаток, аніж хлопчиків. Випадки асоціальної поведінки дівчаток, як правило, стають об'єктом посиленої педагогічної уваги, внаслідок чого агресія таких дівчат набуває непрямої форми і вербального характеру. У зв'язку з цим хлопчики з девіантною поведінкою частіше демонструють недостатній контроль за поведінкою та низьку тривожність, а дівчатка, навпаки, – надмірний контроль і високу тривожність. Через це симптоми депресії частіше діагностують серед дівчаток, ніж хлопчиків, особливо у підлітковому віці.

4. Висновки

Отже, під час формування гендерної поведінки у старших дошкільників, необхідно враховувати особистості гендерно-вікові особливості відхиленої поведінки. Неадекватне гендерне виховання може спричинити неадекватне ставлення особистості до представників протилежної статі і, відповідно, девіантну поведінку. Поширеними помилками гендерного виховання є: пригнічення природних реакцій (не тільки статевих, але й безпосередньо емоційних), що веде до виникнення

холодності, яка заважає нормальній сексуальності; занадто суворе виховання, ізоляція від осіб протилежної статі, що призводить до відсутності необхідного досвіду спілкування; формування зневаги до протилежної статі, придушення будь-яких проявів статевої суті і цікавості до іншої статі; згладжування статевих відмінностей, своєрідна статева уніфікація; уникнення питань щодо статевих особливостей і стосунків, викривлене висвітлення гендерних проблем.

Література

- Бех І.Д., *Виховання особистості*, 2008.
- Бурцева Ю.О., *Особливості прояву статево-рольової поведінки дітей шести-семи років*, «Проблеми сучасної педагогічної освіти» 2005, Вип.8.
- Бутенко О.Г., *Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до гендерної соціалізації дошкільників*, «Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до гендерної соціалізації дошкільників» 2016.
- Говорун Т.В., Кікінеджи О.М., *Гендерна психологія*, 2004.
- Градусова Л.В., *Гендерная педагогика*, 2009.
- Кікінежди О.М., *Гендерне виховання змалку*, «Дошкільне виховання» 2006, № 2.
- Олійник Л.М., *Статеве виховання у дошкільному закладі та початковій школі*, 2011.

Formation of gender behavior in older preschoolers and correction of deviations

Abstract. In the article the features of the formation of gender behavior in older preschoolers and correction of deviations. The analysis of gender-age features disapproved behavior to be considered when providing psychological support person. The main emphasis on the establishment of institutes and agents of gender behavior in preschool children.

Keywords: gender, gender behavior, preschooler, variations in gender behavior, gender correction of deviations in behavior.